

RECEPTION/ BEVAKNING/ KRITIK

Ola Sigurdson om Anders Cullhed, *Kreousas skugga*

Per-Olof Mattsson om Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*
samt Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*

Ann-Sofie Lönngren om Lars Granild, »Äta eller ätas! Det är frågan!«

Peter Forsgren om Birgitta Wistrand, *Elin Wägner i 1920-talet*

Anders Tyrberg om Johanna Lundström, *Terrängbeskrivning*

Anders Johansson om Daniel Andersson, *The Nothing That Is*

Kreousas skugga

Anders Cullhed, *Kreousas skugga: Fiktionsteoretiska nedslag i senantikens latinska litteratur*

Stockholm/Stehag: Brutus Östlings
Bokförlag Symposion, 2006. 842 s.

Är det tillåtet att med fiktionens hjälp »ta ledigt från verkligheten«? De senantika kulturradikallerna, kyrkofäderna Hieronymus och Augustinus svarade resolut nej. Fiktion och fabulering var lika med förförelse och avledde människors intresse från verklighet och sanning. Och detta var för dem inte en – som vi brukar säga – blott akademisk fråga utan en existentiell strid om vad eller vem som skall tolka verkligheten, den hedniska fiktionen eller det kristna evangeliet. Att redogöra för fiktionsbegreppet under denna epok är ämnet för Anders Cullheds kraftprov *Kreousas skugga: Fiktionsteoretiska nedslag i senantikens latinska litteratur*, en redogörelse som kombinerar de breda historiska redogörelserna med den detaljerade exegesen. I skärningspunkten mellan antikens hedniska kultur och medeltidens triumferande kyrka var det mycket som stod på spel, inte minst på litteraturrens område.

Genomgående skiljer Cullhed mellan två slags fiktionsbegrepp som har sina rötter i Aristoteles *Poetik* men som kom att utvecklas vidare: dels en autonom fiktion vars funktion kunde vara befriande genom att den beskriver vad som kunde vara fallet, dels en bekräftande fiktion vars syfte var att på ett poetiskt sätt återge det som filosofer och profeter redan kommit fram till på spekulativ eller intuitiv väg. Där fiktion som illustration användes under i stort sett hela den senantika perioden genom olika allegoriska utläggningsformer, misstänkliggjordes den autonoma fiktionen som illusion. Distinktionen användes senare av Thomas av Aquino på 1200-talet för att skilja teologi och poesi genom att rangordna dem som nytta och nöje, och den har även följt med ända in i vår tid.

I vår tid är vi tämligen säkra – åtminstone officiellt – på att verklighet och fiktion går att skilja åt på ett tydligt sätt. Därmed tilldelas fiktionen ett autonomt rum som erhåller sin legitimitet just genom att egentligen inte kunna konkurrera med verklighetens rum. Så var det inte för senantikens kristna teologer. Dessa var mycket skeptiska till den klassiska epokens fria diktning, exemplifierad av bland andra Ovidius. Slående är emellertid att praktik och teori inte alltid var synkroniserade: där en Tertullianus eller en Augustinus å det bestämdaste kunde förkasta diktarnas illusoriska konster var de genom sin tidiga och gedigna skolning i framför allt Vergilius ofta själva retoriskt drivna. Det kunde resultera i samma dubbelhet i deras egna texter mellan form och innehåll som de kritiserade hos de tidigare diktarna. Visserligen skulle de retoriska vändningarna och de litterära myterna endast fungera illustrativt – formen på innehållets villkor – men denna fiktionens tjänarställning var givetvis svår att upprätthålla i praktiken. Dessa teologiska författare var så genomdränkta av klassisk fiktion att det var omöjligt för dem att frigöra sig från dess inflytande. Dessutom behövde man de hedniska poeternas framställningar som kontrasteffekt; därigenom kunde det kristna evangeliet lysa desto klarare. En av de djupaste ironierna är kanske att de kristna, kulturradikala teologerna och fiktionskritikerna också blev ett medel för den antika fiktionen att traderas till en mer fiktionsvänlig och kultursyntetiserande medeltid.

Centralgestalt och föremål för den längsta utläggningen i Cullheds redogörelse är Augustinus. För Augustinus utgjorde fiktionen en livslång lockelse, en »kläda«, som han inte ens förmådde frigöra sig ifrån i de stunder han kritiserade den som mest. Cullheds detaljerade exeges av Augustinus mest signifikanta texter visar också hur det för Augustinus del är fråga om en långvarig process, för att inte säga inre kamp. Den resulterade inte bara i ett avstånds-tagande från den illusoriska, autonoma fiktio-

nen – där de hedniska gudarna i de hedniska berättelserna kunde uppfattas som verkliga om än falska konkurrenter till Kristus – eller ett oskadliggörande genom fiktionens illustrativa funktion – där först det kristna evangeliet kastade det ljus som krävdes för att förstå andemeningen i Vergilius *Bucolica*. Den resulterade, trots Augustinus med ålder och position tilltagande skepsis, också i en av de mest sofistikerade reflektionerna över fiktionens status dittills. Men även Gud själv kunde – så sent som i *De civitate dei* från 427 – framställas som en poet som uttrycker sig i skapelsens dikt där det inte handlar om »ordens utan tingens vältalighet«. Denna dikt framställs emellertid i kontrast till den lägre, mänskliga dikten. Förhållandet till dikten förblir därför komplicerat, om än fördömseddomarna mot fiktionen som lögn kom att dominera – vilket Cullhed beklagar.

Cullheds Augustinusexeges är kringsynt, detaljerad och i mångt och mycket övertygande. Men jag finner här ändå tillfälle att anmäla en åtminstone alternativ tolkning av Augustinus. Cullheds Augustinus »föredrog Inkarnationens svåra sanning framför all retorisk magnificens, den gudomliga visionens renhet framför den mänskliga konstens mångtydighet«. Men jag kan inte låta bli att tänka att det kanske vore möjligt att så att säga läsa fiktionsbegreppet utifrån inkarnationsläran i stället för inkarnationsläran utifrån fiktionsbegreppet. Inkarnationen handlar om att Gud blir människa i Kristus – eller att det transcendenta gör sig gällande på immanensens villkor – och att vilja kontrastera renhet och mångfald på det här sättet verkar antyda att för Augustinus blev Kristus ändå inte människa på riktigt. Kristus blir här mer en platonsk princip än en genuin varelse av kött och blod. Men om Augustinus faktiskt företrädde en mer genuin inkarnationslära där det mänskligas integritet bevarades i inkarnationen, ligger det inte långt bort att tänka sig att det finns en teologisk motivering till Augustinus kluvna inställning till fiktionen där det mer än att hålla isär skulle handla om att förena »visionens

renhet« med »konstens mångtydighet« utan att blanda samman dem. För Augustinus var det inte bara fråga om en platonsk rörelse från det konkreta och kroppsliga till det generella själsliga utan också och kanske primärt om Kristi nedstigande från det transcendentala till det immanenta – alltså en rörelse åt rakt motsatt håll. Det motsäger inte nödvändigtvis vad Cullhed skriver om just Augustinus fiktionsbegrepp och faktiska praktik. Det som gör det lärorikt att studera Augustinus även i vår tid är inte bara hans insikter utan också hans motsägelser. Någon motsägelsefri lära – vare sig det rör sig om teologi eller poetik – skall vi nog knappast vänta oss att finna.

Den fiktionsskepsis som drev de kristna teologerna var kanske inte primärt litterärt betingad, utan hade med kulturkamp i vidare mening att göra. Fiktionen var det offer som krävdes för ackulturationens skull. Kritiken av fiktionen var enligt Cullhed ett centralt moment strävan efter att skilja ut och avgränsa den rätta läran från villoläror. Bibelns berättelser måste avgränsas från mytologisk fabulering, eftersom den strävade efter att etablera en unik sanning vars status inte fick äventyras av mångtydighet. Därför övertog de kristna författarna också den hedniska mytkritiken med rötter hos Platon och den platonska traditionen. Med Augustinus som det mest kreativa undantaget bestod de kristna kulturradikalernas olika strategier i upprepningar av synpunkter på fiktion som redan figurerat i den antika, hedniska världen.

Emellertid var inte alla lika skeptiskt inställda. Exempelvis ville teologen Lactantius, bibeldiktaren Iuvencus och filosofen Boethius försvara en kultursyntes där Vergilius och andra antika diktare eller filosofer återbrukades utifrån kristna syften eller åtminstone erkändes som giltiga inom sitt begränsade område. Den antika allmänbildningen kom så småningom att förvandlas till ett lärdomsarbete, vilket innebar att det utgjorde ett allt mindre hot för den också kulturellt allt mäktigare kyrkan. Några verkliga försök att förena kristen teologi och

antik fiktion skulle först komma i och med högmedeltiden. En konkluderande värdering av fiktionens öden under senantiken blir därför att den segrade och förlorade på samma gång; den kom att genomsyra även den kristna litterära verksamheten men på bekostnad av att förvandlas till ett medel, inte ett mål i egen rätt. Cullheds redogörelse och sympatier stannar hos 300-talpoeten Ausonius som, namnkristen, lämnade efter sig en tunn volym dikter där både ämne och form hade hedniska snarare än kristna förtecken, och där den litterära fiktionen fick blomma vid sidan av allfartsvägarna.

Som teolog med intressen som vetter mot litteraturvetenskapen – inte minst frågan om en möjlig kulturteologi för vår tid – har jag läst Cullheds verk med lika delar spänning som uppskattning. Mest spännande är nog den del som mest kan anas mellan raderna, nämligen Cullheds eget fiktionsbegrepp. Det kanske faller utanför den nuvarande litteraturvetenskapliga genren – eller? – men det hade varit genuint värdefullt om vi också hade fått ta del av en explicit formulerad, samtida och konstruktiv poetik. Cullheds egen uppskattning av den litterära fiktionens egenvärde andas tydligt mellan raderna vilket jag uppskattar både som metodiskt grepp och som hållning till fiktion, men om den tydligare hade skrivits ut hade det också blivit tydligare mot vilken horisont Cullheds kritiska undersökning av senantiken avtecknar sig.

Cullheds *Kreousas skugga* är ett lärdomsprov som snarast gör anspråk på att ta plats mellan Erich Auerbachs studie av litterär verklighetsrepresentation och Ernst Robert Curtius undersökning av medeltida litteratur. Med sina dryga 800 sidor utgör *Kreousas skugga* en av 2006 stora akademiska händelser på svensk mark. Men det handlar då inte främst om dess sidantal eller ens om dess internationella motsvarigheter. Inte minst förtjänar den att prisas eftersom den visar att det trots de bistra omständigheterna för svensk humaniora är möjligt att skriva verk som kännetecknas av stor lärdom kombinerad med stilistisk förmåga – på

svenska! *Kreousas skugga* är därför goda nyheter, inte bara för litteraturvetenskap i allmänhet utan för svensk humaniora överhuvudtaget.

TD Docent Ola Sigurdson. Universitetslektor, Institutionen för religionsvetenskap och teologi, Göteborgs universitet

Svensk arbetarlitteratur

Lars Furuland & Johan Svedjedal,
Svensk arbetarlitteratur

Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2006, 565 s.

Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*

Lund: Studentlitteratur, 2006, 190 s.

Året 2006 har upplevt ett slags uppvaknande vad gäller intresset för den svenska arbetarlitteraturen. I början av året publicerades Lars Furulands och Johan Svedjedals stora översiktsverk *Svensk arbetarlitteratur*. Den följdes av en bok av en av de författare som brukar räkna sig till den arbetarlitterära traditionen, nämligen Tony Samuelsson. I en bok med den smått obegripliga titeln *Arbetarklassens bästa partytricks: Liv, läsning, litteratur* (2006) ger Samuelsson sin personliga syn på arbetarlitteraturen, det egna författarskapet och ett antal av traditionens ikoner. Det är en intressant och djuplodande bok som dock inte ska beröras här. Under hösten 2006 utkom därtill en bok av Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, med ambitionen att vara en handbok för studenter inom högskolor och universitet.

Det var länge sedan så många böcker på svenska om arbetarlitteraturen publicerades under ett och samma år. Vi får gå tillbaka åtskilliga år för att hitta tidigare verk med ambitionen att ge en helhetsbild av hela den svenska arbetarlitteraturen eller specifika perioder i dess historia. Holger Ahlenius *Arbetaren i svensk diktning* (1934) är inte en studie av arbetarlitteraturen, utan en studie av arbetaren som motiv

i den svenska litteraturen. Den första egentliga boken av översiktskaraktär var Åke Runnquists *Arbetarskildrare: Från Hedenvind till Fridell* (1952). Den följdes senare av Axel Uhléns mer begränsade genomgång av *Arbetardiktningens pionjärperiod 1885–1909* (1964). Den första verkligt vetenskapliga studien av arbetarlitteraturen, och då också dess inledande period, är Brigitte Mrals *Frühe schwedische Arbeiterdichtung: Poetische Beiträge in sozialdemokratischen Zeitungen 1882–1900* (1985). Philippe Bouquet har i sin bok *Spaden och pennan: Den svenska proletärromanen* (1990), en sammanfattning av hans avhandling på svenska, även belyst den mest betydelsefulla genren i svensk arbetarlitteratur.

Det finns givetvis ett stort antal enskilda avhandlingar och vetenskapliga studier med anknytning till arbetarlitteraturen, men frånvaron av ett större översiktsverk av handbokskaraktär har länge varit kännbar.

Det är ingen överdrift att säga att Lars Furuland, professor i litteraturvetenskap, särskilt litteratursociologi i Uppsala, blivit den främste förespråkaren för den svenska arbetarlitteraturens originalitet och betydelse. Han har också inspirerat och handlett ett stort antal avhandlingar med inriktning mot arbetarlitterära författarskap eller litteratursociologiska studier som berör arbetarlitteraturen.

Den nu aktuella översikten är i viss mening en summering av hela hans verksamhet som forskare, handledare och inspiratör. Hans efterträdare Johan Svedjedal medverkar dessutom i boken med ett mycket intressant kapitel om arbetarrörelsens förslag (»Till vänster på böcker-nas marknad: Arbetarförlagen från 1880-talet till 1940-talet«), men boken är i allt väsentligt Furulands verk.

Furulands perspektiv är brett med folkbildningen och arbetarrörelsens framväxt och allt starkare ställning i det svenska samhället som centrum. Det är inte i första hand arbetarlitteraturen som litteratur utan arbetarlitteraturen som fenomen i det svenska samhället under

en bestämd tidsperiod vars historia Furuland skriver.

Det är en värdefull prestation som till skillnad från så mycken annan historieskrivning som rör den svenska arbetarrörelsen är sympatiskt befriad från partisynpunkter. Här finns hela spektrumet: från den dominerande socialdemokratin till syndikalismen, anarkismen, kommunismen och 1970-talets olika riktningar. Antalet författarskap som behandlas är också imponerande, även om de flesta av förstäligena skäl blir summariskt hanterade.

Furulands redogörelse är omfattande, närmast heltäckande, även om urvalet naturligtvis kan ge upphov till synpunkter. Varför ska det ena eller andra författarskapet få så mycket utrymme i förhållande till något av de andra? Men det tillhör historieskrivarens privilegium att göra urvalet.

Boken inleds med en presentation av ämnet samt den omdiskuterade frågan om vad arbetarlitteratur egentligen är. Hur ska en vettig definition se ut? Furuland har i olika sammanhang fört fram en definition som går ut på att litteratur skriven av, om och för arbetare utgör den egentliga arbetarlitteraturen. I den nya boken upprepas detta: »Det är i skärningspunkten mellan de tre nämnda perspektiven ... som man finner den väsentliga arbetardiktningen.« Det finns dock en viss förskjutning åt ett bestämt håll: »Om man blickar tillbaka över hela 1900-talet blir det uppenbart, att det är *idéinnehållet* i verken, deras ideologiska förankring, som är det viktigaste kriteriet på arbetardiktningen« (s. 24).

Furuland för en diskussion om hur arbetarlitteraturen ska definieras idag. Det finns försök, som i Tony Samuelssons nämnda bok, att vidga begreppet så mycket att det i stort sett blir identiskt med all litteratur som innehåller gestaltningar av samhället ur ett perspektiv som utgår från de minst privilegierade grupperna och klasserna i samhället.

Är berättelser om fattiga invandrare arbetarlitteratur? Bara i den utsträckning det rör sig om invandrare som är arbetare, borde svaret vara.

Beteckningen arbetarlitteratur bör inskränkas till litterära texter som i någon mening tar sin utgångspunkt i industri- och lantproletariatet och dess livsvillkor. I takt med att den traditionella arbetarklassen har minskat i en del länder, samtidigt som den växer våldsamt i länder som Kina, kommer andra typer av litteratur att födas – och flera har redan sett dagens ljus – som delar väsentliga kännetecken med arbetarlitteraturen men som inte handlar om just den samhällsklassen. Det skulle vara mycket förvirrande om vi vidgade begreppet till att innefatta nya typer av texter bara för att vi inte vill att arbetarlitteraturen ska dö ut eller marginaliseras.

Bildmaterialet i boken är rikligt och förhöjer avgjort bokens värde, liksom Furulands spänstiga språk. Här finns ingen akademisk jargong – allt är utformat för att ge boken stor spridning. Den tänkta publiken är bred: alltifrån arbetarrörelsens aktivister och kader – boken var exempelvis årsbok i Arbetarnas kulturhistoriska sällskap (AKS) – till intresserad allmänhet och studenter. Boken är också försedd med ett stort antal hänvisningar till den numera rikhaltiga litteraturen om olika författarskap liksom relevant litteratursociologiskt material, vilket underlättar dess användning för studier av skilda slag.

En särskild punkt där man kan ha anledning att anmäla en avvikande uppfattning är frågan om hur den svenska arbetarlitteraturen ska jämföras med motsvarande litterära traditioner i andra länder. Furuland hävdar att arbetarlitteraturen i Sverige utgör en »starkare och mångsidigare« litterär strömning »än i de nordiska grannländerna, England, Frankrike, Tyskland och Ryssland« (s. 25).

Det kan förefalla vara en självklar slutsats, men den behöver nyanseras och utredas med ett mer internationellt perspektiv än vad som hittills gjorts i svensk forskning. Även om forskningen om arbetarlitteratur i många länder har en konjunkturell karaktär, vilket ännu en gång illustrerar traditionen nära förbindelse med den politiska och ekonomiska konjunkturen, finns det under de senaste årtiondena en livlig

forskning på flera håll. Framför allt gäller detta USA där forskare som Alan M. Wald, Cary Nelson och Michael Denning genomfört både breda studier som Dennings *The Cultural Front* (1998), Walds *Exiles from a Future Time* (2002) eller mer detaljerade studier av enskilda författarskap som Walds böcker om James T. Farrell (1978) och John Wheelwright och Sherry Mangan (*The Revolutionary Imagination* (1983)). Nelson har tagit sig an den mer svåråtkomliga litteratur som publicerades i form av flygblad eller som trycktes i tidningar som idag kan vara rariteter (*Revolutionary Memory* (2003)).

Jag är övertygad om att det finns mycket att hämta i den forskning som redovisats på i första hand engelska och tyska. Vi kan inte för all framtid diskutera svensk arbetarlitteratur i isolering från samma eller liknande fenomen inom andra språkområden. Idag sträcker vi oss som längst, vilket även gäller för Furulands nya bok, till att diskutera olika influenser från Jack London, Nexö, Gorkij och andra. Men vi undviker hela tiden att studera arbetarlitteraturen som litterärt och historiskt fenomen av generell karaktär. Inom den svenska arbetarrörelsen, och hos de forskare som ideologiskt känner sig befryndade med den, finns det fortfarande ett alltför känslomässigt förhållningssätt. Krittiskt tänkande är inte alltid välkommet. Området behärskas av en diskurs som kodifierades parallellt med att socialdemokratin befäste sin ställning som utformare av det svenska samhällets modernisering.

Tony Samuelsson har, vid sidan av många andra, upphöjt Ivar Lo-Johansson till ikonens traditionen. Det bygger emellertid alltför mycket på de myter som Lo-Johansson själv skapat om sin egen ställning som banérförare och vägvisare. Alltför många har sedan okrittiskt fört dessa myter vidare. Lo-Johansson framstår, till skillnad från alla sina generationskamrater, som den ende som verkligen förblir arbetarlitteraturens trogen. Hans Lagerberg punkterade i sin bok *Ivar och Eyvind* (2003) ett antal av dessa myter och utnämnde både Ivar Lo-Johansson

och Eyvind Johnson till »Sveriges två största arbetarförfattare«. Ola Holmgrens bok (*Ivar Lo-Johansson: Frihetens väg* (1998)) har också bidragit till att förklara drivkrafterna bakom Lo-Johanssons konsekventa lansering av sig själv som den ende levande arbetarförfattaren av betydelse. Det finns med all säkerhet fler myter om den svenska arbetarlitteraturen att avliva.

De försök som gjordes under 1970-talet att använda Habermas offentlighetsbegrepp för att analysera arbetarlitteraturen fick aldrig någon fortsättning. Det blev en återvändsgränd där politiska bedömningar – istället för vetenskapliga – kom att ta överhanden. Negts och Kluges diskussion av den proletära offentligheten, som kom att ersätta eller komplettera Habermas begrepp, kunde inte heller generera någon ny energi för att föra diskussionen framåt.

Det som skulle behövas är andra och nya grepp och perspektiv. Furulands avsnitt om Stig Sjödin inleder en diskussion om bildspråket i arbetarlitteraturen. Den skulle kunna föras vidare och frågan om traditionens bildspråk och dess eventuella särart utredas. Flera forskare, förutom Furuland, har lyft fram den tidiga arbetardiktens beroende av välkända förebilder. Men vad händer i mötet med modernismen? Här finns intressanta frågor som bör besvaras och som kan leda vidare till en fördjupad diskussion om arbetarlitteraturen och modernismen.

Magnus Nilssons bok är tänkt för litteraturvetenskapliga grundkurser vid universitet och högskolor. Den uppgiften kommer den alldeles säkert att kunna fylla, även om konkurrensen med Furulands och Svedjedals monumentala verk blir svår.

Det handlar alltså om en introduktion där det inledande kapitlet ägnas frågan om vad som är arbetarlitteratur. Nilsson lyckas på olika sätt att vrida och vända på Furulands klassiska definition, vilken han uppfattar som »ganska snäv« (s. 12). Istället för att själva snickra ihop den perfekta definitionen, resonerar Nilsson kring hur termen används. På så sätt kan han visa vilka problem som finns i terminologin.

Varje kapitel är försett med frågor att »fundera på«. De är i allmänhet mycket bra och klokt formulerade, även om en och annan invändning genast infinder sig. Vad är, exempelvis, poängen med att fundera över Göran Greiders konstiga slutsats (i *Arbetarklassens återkomst* (1998)) att filmer med proletära motiv skulle vara arbetarlitteratur? Räcker det inte med att filmer med arbetarmotiv är en del av något som kanske kan kallas arbetarkultur? Varför skulle filmer vara en del av en litterär tradition?

Magnus Nilsson gör i sin bok också ett försök till historieskrivning. Den är av givna skäl mycket mer kortfattad, men den står sig bra i jämförelse med Furulands mer heltäckande och övergripande framställning. Nilssons är mer fokuserad; han lyfter fram vissa intressanta fenomen och belyser dem mer i detalj. Det gör att hans bok inte kolliderar med Furulands. Istället kompletterar de varandra på ett ganska smärtfritt sätt. Läsaren kan ha stort utbyte av att jämföra de två och därmed få fler synpunkter på omstridda frågor.

På något ställe är Nilssons historieskrivning tveksam. Han påstår exempelvis att tidningen *Stormklockan* inte spelade »någon viktigare roll för vare sig arbetarlitteraturen eller det litterära livet över huvud« efter första världskriget (s. 57). Om det skulle vara så, måste vi helt bortse från den roll som tidningen spelade mot slutet av 1920-talet. Då blev *Stormklockan*, liksom *Brand* och *Folkets Dagblad Politiken* och dess bilaga *Lördagskvällen* (med Ingeborg Björklund som redaktör) ett slags plantskola för Fem unga och andra unga författare.

En fördel med Magnus Nilssons bok är att den försöker problematisera och ställa frågor till materialet. Han diskuterar bland annat frågor om arbetarlitteraturens förhållande till moderniteten och hur det kunde komma sig att arbetarlitteraturen blev etablerad – kanske till och med officiell i viss mening – just i Sverige.

En tråkig sak är alla små korrekturfel som dröjt sig kvar i texten. Här och var saknas ett »småord« som försvunnit i hanteringen. På

andra ställen stegrar sig sinnet för vad som är språkligt lämpligt. Dit hör definitivt inte innovationen »Vänsterarbetarrörelseoffentligheterna« (rubrik på s. 55). Den som letar efter tendenser som går i motsatt riktning till den omtalade sarskrivningen kan lämpligen ta detta som exempel. Det talspråkliga »våldigt mycket« (s. 120) hör också dit. Annat slarv som kan tyckas småaktigt att påpeka är sådant som att Karl Kilbom får sitt efternamn stavat Kihlbom, Fröding får heta Gustav i förnamn och Enel Melberg har försetts med efternamnet Malmberg.

Men sådant kan korrigeras i en kommande upplaga – och jag hoppas verkligen att intresset blir så stort att det kan bli tal om nya upplagor. Magnus Nilssons bok behövs nämligen som komplement till Furulands övergripande handbok.

Furulands bok är redan standardverket inom området, men fördelen med Nilssons bok är att den ställer många väsentliga frågor utan att ge några absoluta svar. På så sätt kan den bidra till en vitalisering av diskussionen om den svenska arbetarlitteraturen – och kanske också arbetarlitteraturen som historiskt fenomen över huvud. Här finns också en början till ett teoretiserande som känns friskt och lovande.

FD Per-Olof Mattsson. Prefekt vid Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria, Stockholms universitet

»Äta eller ätas! Det är frågan!«

Lars Granild, »Äta eller ätas! Det är frågan!«: *Antropologi och poetik i August Strindbergs selvbiografiske roman En dåres försvarstal*

Odense: Syddansk universitetsforlag, 2006, 168 s.

Då människor i spridda länder världen över uppmanas att associera till Sverige lär Den Heliga Birgitta och Ingmar Bergman vara de två namn

som nämns först. Inte långt efter dessa storheter torde dock August Strindberg komma, på de flesta håll mest uppmärksammas som dramatiker. *Fadren, Fröken Julie* och *Fordringsägare* hör till de verk ur författarens banbrytande, naturalistiska 1880-talsproduktion som fortfarande spelas flitigt på scener av olika dignitet världen över, och i det tidiga 1900-talets subjektiva dramer som *Ett drömspel* och *Till Damaskus* vill 2000-talets teaterkunniga se sensationella föregripanden av den postmoderna dramatiken. Dessa omständigheter kombinerade med erinringar om Strindbergs trassliga privatliv, i perioder haltande mentala hälsa samt inte minst hans ökända kvinnohat, har gjort denne Stockholmsförfattare till en av de mest omskrivna och utforskade svenska författarna genom tiderna. Forskningen kring Strindbergs liv, dikt och person är i princip oöverblickbar, och en god del av denna utförs utanför Sveriges gräns, inte minst i USA. Även i de nordiska länderna har dock Strindbergforskningen förblivit ett vitalt fält, och det är förmodligen här den mest livaktiga akademiska diskussionen kring den kontroversielle författaren förs.

Denna omständighet kan naturligtvis förmodas komma sig av den geografiska och kulturella närheten mellan Sverige och de övriga nordiska länderna, men har kanske även att göra med att den nordiska forskningen i högre grad än exempelvis den europeiska eller nordamerikanska uppmärksammar Strindbergs prosaverk. Alltsedan debutromanen *Röda rummet* (1879) har författaren fått status som språklig och tematisk förnyare i det nordiska litterära rummet. Detta har resulterat i ett otal forskningsprojekt där en rad olika, inte sällan vitt skilda aspekter av författarskapet har analyserats. Då Lars Granild, doktorand vid Aarhus universitet, nu utkommer med en monografi om ett av Strindbergs mest omdebatterade prosaverk, nämligen 'skandalromanen' *En dåres försvarstal* (1887-88), är det således ett bidrag till ett väl inarbetat och utforskat fält inom den nordiska Strindbergforskningen.

Redan i bokens inledande »Forord« blir det uppenbart att benämningen »monografi« på Granilds text är en sanning med modifikation. Visst är boken en monografi på så vis att det är *En dåres försvarstal* som är den konstanta utgångspunkten för analys; men, som Granild själv konstaterar, kommer detta huvudverk i Strindbergs prosaproduktion att göra tjänst som »en prisme, hvorigennem centrale temaer og strukturelle og sproklige mønstre i August Strindbergs omfangsrige forfatterskab ses« (s. 7). Förutom detta vittfamnande syfte ämnar Granild dessutom påvisa likheter och påverkan från sådana verk ur världslitteraturen som Goethes *Den unge Werthers lidanden* och den grekiska mytologin. Slutligen syftar Granild till att med stöd i dessa analyser formulera en antropologi och en poetik som skall äga giltighet för hela det strindbergska författarskapet.

När blev ordet »antropologi« ett vedertaget begrepp inom litteraturforskningen? Det varken motiveras eller diskuteras överhuvudtaget i Granilds framställning, vilket leder till att jag som läsare får lov att förlita mig till att han använder det i ordets allra enklaste betydelse: läran om människans natur. Med en sådan definition blir Granilds resonemang begripliga, men det framstår för mig som ett kryptiskt tillvägagångssätt att använda ett så inom andra områden väl inarbetat vetenskapligt begrepp i en litteraturvetenskaplig analys utan att överhuvudtaget motivera valet.

Med detta sagt kan vi konstatera att *En dåres försvarstal* naturligtvis är ett väl valt verk för en analys av Granilds slag; i denna mångfacetterade text koncentreras, etableras och förutskickas många av de tematiska, strukturella och formmässiga infallsvinklar som skall komma att framträda som några av författarens mest betydelsebärande signum. Min övergripande bedömning är även att Granild, med en fruktbar fenomenologisk-existentiell infallsvinkel samt belysande paralleller till andra stora författarskap och kanoniserade verk, lyckas väl med att se helheten i den enskilda delen. Det

bekymmersamma med Granilds bok ligger på ett annat plan och härrör från hans oproblematiserade utgångspunkter.

Granild hävdar i »Indledning« att hans läsning av *En dåres försvarstal* inte är tesstyrd, och att han, till skillnad från tidigare, mer ensidiga analyser av verket, syftar till att infånga denna »uregerlige« texts pluralitet och heterogenitet (s. 10). Hur lovvärt detta syfte än må vara, så motsägs det omedelbart av det faktum att Granild redan i bokens undertitel fastslår att *En dåres försvarstal* är en självbiografisk roman. Detta kan naturligtvis uppfattas som en tes om bokens genretillhörighet, och det intrycket förstärks ytterligare då Granild i polemik mot det resonemang Walter Baumgartner för i »Romanstrukturen in Strindbergs Autobiographie 'Plaidoyer d'un fou'«, argumenterar för romanens samtidiga status som självbiografi och roman (s. 14 ff). Trots att Granild senare i boken diskuterar *En dåres försvarstal* som en »genrebastard« (s. 23–25) är det för läsaren svårt att bortse från misstanken om att Granild redan har bestämt sig för att den 'egentligen' skall betecknas som en självbiografisk roman. En sådan oproblematiserad utgångspunkt negligerar de senaste decenniernas och inte minst den postmoderna litteraturforskningens skarpa ifrågasättande av litteraturens mimetiska förmåga och den inneboende betydelsen av ett literärt verk.

Än allvarligare konsekvenser för Granilds förmåga att övertyga får fastsländet av romanens tematik. Denna definieras i bokens förord som att den »omhandler hans [Strindbergs] förste ægteskab og dets opløsning.« (s. 9) Även denna utsaga kan naturligtvis ses som en tes, och är dessutom en uppfattning som i sin tur bygger på utgångspunkten att *En dåres försvarstal* är en självbiografisk roman. Genom att på så sätt definiera såväl romanens genretillhörighet som dess huvudsakliga tematik utifrån författarens egna livserfarenheter etablerar Granild ett ensidigt och för analysen begränsande samband mellan författare och text

som inte tar någon hänsyn till vare sig läsarens kreativa roll i den skapande processen eller hur den 'författare' som framträder i texten är en litterär produkt. Att dessa utgångspunkter får konsekvenser för Granilds bearbetning av det stoff han har valt att arbeta med visar sig inte minst i det faktum att det i den förkortade och schematiserade forskningsöversikt Granild ger, inte ens nämns den viktiga roll romanen spelar inom lesbisk litteraturforskning, samt att Marias samkönade begär är ett av dess stora teman.

Jag har svårt att se hur de tydliga uppfattningar om bokens genretillhörighet och handling som Granild uppenbarligen bär med sig är förenliga med hans uttalade strävan att förbli öppen inför textens heterogenitet och pluralitet; att samla upp de »rester« tidigare forskare på grund av alltför ensidiga läsningar har lämnat efter sig (s. 10). I själva verket förefaller Granild själv, då han utgår från att romanen handlar om Strindbergs första äktenskap och således är en litterär bearbetning av ett självbiografiskt stoff, göra sig skyldig till just en sådan ensidighet som han tar avstånd från. Och eftersom Granilds metod är att låta delen stå för helheten får dessa utgångspunkter konsekvenser för hur han uppfattar Strindbergs författarskap som helhet. Det vore i själva verket omöjligt att utan dessa förutsättningar skriva, som Granild gör, att så i tiden och till sin karaktär skilda texter som *Han och hon*, *Fordringsägare*, *Bandet* och *Dödsdansen* »mere eller mindre bygger på Strindbergs äktenskabelige erfaringer« (s. 33).

Inte för att det skulle vara något fel på analysen där ett visst perspektiv renodlas – som Granild själv påpekar är dessa ett villkor för »mere tese- eller tematisk styrede läsningar, eller för analyser der ingår i værker med en overordnet vinkel«. (s. 10) Men betraktade på så vis framstår istället de olika analyserna som sinsemellan spretiga och osammanhängande, och det blir svårt att se ett entydigt samband mellan bokens inledande del och analysdelarna. Till detta kommer att monografins allmänna intryck dras ned av bristande korrekturläsning av de svenska

citaten samt det faktum (förmodligen inte Granilds fel) att bokens titel på framsida och rygg blivit en blandning av danska och svenska.

Detta är tråkiga omständigheter, då de riskerar att dölja det faktum att Granild är en skarpsynt läsare och en god analytiker och skribent. De jämförelser han gör mellan *En dåres försvarstal* och andra verk ur litteraturhistorien är belysande och högst relevanta, liksom läsningen av romanen utifrån Northrop Fryes »fictional modes«. Riktigt spännande blir det dock först då Granild läser Strindberg utifrån Hegel och Sartres subjektsteorier – även om den »perpektiverande exkurs« som avslutar boken med fördel hade kunnat förkortas och inkorporeras i Sartre-kapitlet. I dessa analyser, liksom i avsnittet som diskuterar *En dåres försvarstal* utifrån Bachtins dialogicitetsteori, torde den intresserade kunna vaska fram guldkorn. Det är synd att allt detta föregås av den spretiga inledningen, där nog vissa läsare riskerar att tröttna. Förmodligen hade de enskilda analyserna kommit bättre till sin rätt som artiklar än vad de gör i denna bok.

Fil. lic. Ann-Sofie Lönngren. Doktorand, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet

Elin Wägner i 1920-talet

Birgitta Wistrand, *Elin Wägner i 1920-talet: Rörelseintellektuell och internationalist*

Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2006, 262 s. (diss. Uppsala)

Man kan utan att göra sig skyldig till alltför stora överdrifter påstå att det var 1970-talets kvinno- och miljörelser som återupptäckte Elin Wägner och som på olika sätt lät sig inspireras av hennes feminism liksom av hennes arbete för freden och miljön. Vid denna tid utkom också Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders

tvåbandsbiografi *Elin Wägner* (1977/1980), som alltsedan dess utgjort en självklar utgångspunkt för all senare forskning om författarskapet och som också nyligen återutgivits, liksom den första doktorsavhandlingen, Karl Lindqvists *Individ grupp gemenskap. Studier i de unga tionalisternas litteratur* (1980). Det är dock först under det senaste dryga decenniet som wägnerforskningen på allvar tagit fart. Det inleddes med sociologen Margareta Lindholms avhandling *Elin Wägner och Alva Myrdal. En dialog om kvinnorna och samhället* (1992) och har följts av historikern Irene Anderssons *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (2001), av två litteraturvetenskapliga avhandlingar, Bibi Jonssons *I den värld vi drömmer om. Utopin i Elin Wägners trettiotalromaner* (2001) och Inger Larssons *Text och tolkning i svenska författarbiografier. Elin Wägners Selma Lagerlöf, Elisabeth Tykessons Atterbom och Fredrik Bööks Heidenstam* (2003) samt av idéhistorikern Katarina Leppäns avhandling *Rethinking Civilisation in a European Feminist Context. History, Nature, Women in Elin Wägner's Väckarklocka* (2005). Fler avhandlingar och annan forskning om Elin Wägner är dessutom under arbete.

Som redan framgår av titlarna ovan har forskningen hittills huvudsakligen haft en idéhistorisk och tematisk inriktning. Det gäller också Helena Forsås-Scotts olika studier även om hon som en av få forskare också anlagt ett narratologiskt perspektiv. Det idéhistoriska perspektivet etablerades redan i Isakssons och Linders biografi där det dominerar vid sidan av det psykologisk-biografiska. I denna finns också en koncentration på Elin Wägners idéutveckling under framför allt 1930- och 40-talen, en inriktning som den efterföljande forskningen i stort sett följt. Till denna idéhistorisk och idéanalytisk inriktade wägnerforskning fogas nu Birgitta Wistrands avhandling, *Elin Wägner i 1920-talet. Rörelseintellektuell och internationalist*, vilken har sitt fokus på ett tidigare inte så utforskat decennium i författarens ut-

veckling, något som redan det utgör en av handlingens förtjänster.

Det är ett händelserikt och betydelsefullt årtionde i Elin Wägners liv som här studeras: uppbrottet från äktenskapet med John Landquist, återknytandet av kontakten med barnomens Småland liksom med de religiösa frågeställningarna, resor i och reportage från ett krigsdrabbat Europa, arbetet i Fogelstadgruppen, med dess Kvinnliga Medborgarskola och inte minst med dess tidskrift *Tidevarvet* där Elin Wägner var en synnerligen flitig skribent och dessutom under flera år redaktör. Vid sidan av detta mycket omfattande kvinnopolitiska och journalistiska arbete var 1920-talet också det decennium då Elin Wägner utgav en rad skönlitterära verk och befäste sin position som en av den samtida svenska litteraturens mest framstående författare. Det är också ett mycket omfattande material som ligger till grund för Birgitta Wistrands arbete. Förutom fem romaner, två novellsamlingar och cirka 500 artiklar i *Tidevarvet*, som utgör undersökningens primärmaterial, finns såväl samtida tidnings- och tidskriftsartiklar som en rad 1920-talsromaner av kvinnliga författare med som jämförelsematerial. Man skulle kunna frukta att ett sådant stort material skulle tynga framställningen, men avhandlingen är tvärtom mycket väldisponerad och välskriven, därtill i stor utsträckning klar och tydlig i såväl analys som vad gäller resultat. Avhandlingen fyller väl akademiska krav på ett vetenskapligt arbete samtidigt som den är läsbar även för den enbart wägnerintresserade, något som är ytterligare en av dess kvaliteter.

Avhandlingens huvudsyfte är att kartlägga Elin Wägners betydelse för 1920-talets svenska idédebatt. Här undersöks dels »hur hon förde en dialog med sin samtid om hur samhället borde styras och hur kvinnorna kunde bli delaktiga i utvecklingen« (s. 14), dels »hur Elin Wägner i Sverige introducerar och förmedlar sina och andras idéer« (s. 15). Med ordet »internationalist«, som återfinns redan i avhandlingens undertitel, vill Birgitta Wistrand understryka att

Elin Wägner huvudsakligen hämtade inspiration ur internationell idédebatt och forskning. Ett lika viktigt begrepp i avhandlingen är »rörelseintellektuell«, som också det förekommer i undertiteln. Med begreppet, som närmast är hämtat från sociologin men som här utvidgats till att också omfatta en psykologisk dimension, vill avhandlingens författare fördjupa förståelsen av Elin Wägners sätt att röra sig mellan olika organisationer och arbeta med hjälp av olika medel och medier. Inledningskapitlet avslutas med en diskussion av dessa två begrepp. I såväl äldre som senare kritik och forskning har det funnits en tendens att dikotomisera delar av Elin Wägners omfattande författarverksamhet liksom att studera vissa delar av författarskapet isolerade från andra delar. Birgitta Wistrand ambition går i motsatt riktning och med begreppet rörelseintellektuell kan hon på ett intressant sätt belysa Elin Wägners mycket pragmatiska rörlighet mellan olika organisatoriska nätverk och framställningsformer. Likt tidigare wägnersforskare som Margareta Lindholm och Bibi Jonsson betonar Birgitta Wistrand författarskapets dialogiska karaktär. Här pågår ett ständigt prövande och omprövande av idéer och hållningar, såväl inom som mellan författarskapets olika texter och genrer.

Avhandlingen består av tre analyskapitel som i tur och ordning beskriver »Elin Wägner i Fogelstadgruppen«, »I *Tidevarvet* 1923–1930« samt »Elin Wägners skönlitterära författarskap under 1920-talet«. Dessa föregås av ett introducerande kapitel, »1920-talet – framsteg eller backlash för kvinnorna?«, som ger vissa politiska, ekonomiska, idéhistoriska och litteraturhistoriska bakgrundsfakta och kontexter för de följande analyserna. Kapitel av denna typ ställer naturligtvis höga krav på urvalsförmåga och preciseringar eftersom risken att det på en gång blir för mycket och för litet är överhängande. Birgitta Wistrand lyckas i stort sett undvika detta genom att frilägga ett par aktuella konflikt- och debattområden som tematiseras i Elin Wägners skrivande under 1920-talet. Det

gäller inte minst den kluvna kvinnobilden och de motsägelsefulla krav som ställdes på kvinnorna. Bakgrundskapitlet avslutas med att Elin Wägner placeras in i 1920-talets litterära fält och att hennes förhållande till andra kvinnliga författare, särskilt Hagar Olsson, beskrivs. Här berörs en rad komplicerade litteraturhistoriska och litteraturpolitiska förhållanden, dock alltför kortfattat för att läsaren skall kunna dra några säkra slutsatser av framställningen.

Till skillnad från tidigare forskare, särskilt Lena Eskilsson, hävdar Birgitta Wistrand att det under hela 1920-talet fanns en nära koppling mellan Fogelstadgruppen och Frisinnade Kvinnors Riksförbund (FKR). Hon polemiserar även mot tendensen i tidigare forskning att se *Tidevarvet* och den Kvinnliga Medborgarskolan som nära sammankopplade. Enligt Birgitta Wistrand har man då förbisett att såväl förutsättningar som målsättning skiljde dem åt. Medan utbildningen på skolan främst var individorienterad i kristen liberal anda var tidskriften mer partipolitiskt präglad och inriktad på konkreta samhällsförändringar, något som övertygande visas.

Avhandlingens viktigaste kapitel är det i vilket Elin Wägners artiklar i *Tidevarvet* analyseras och där särskilt hennes idéutveckling uppmärksammas. Undersökningens stora material, drygt 500 artiklar av varierande längd och karaktär, har sorterats och analyserats efter vissa dominerande teman. Syftet är att visa hur Wägner »introducerar nya idéer i Sverige och med hjälp av dem försöker påverka den svenska läsekretsen i frågor som hon ansåg viktiga som kvinna, kärleken och kriget samt kontakten med det gudomliga« (s. 83). Innan detta material analyseras görs först en beskrivning av Wägners journalistiska stil liksom av de olika skribentroller hon ikläder sig i *Tidevarvet*, något som bland annat demonstreras i närläsningar av två kåserier.

Av de viktiga idéinflenser som tas upp är Rosa Mayreder och Mathilde Vaerting liksom Gandhi och kväkarna redan kända och behand-

lade av tidigare forskare. Här bidrar avhandlingen främst med preciseringar och fördjupningar. Birgitta Wistrand visar till exempel hur Elin Wägner redan på 1920-talet introducerar och går i dialog med Mayreders och Vaertings teorier. Det gäller bland annat frågan om vad som konstituerar kön och hur relationen mellan könen kan förändras liksom diskussionen om det moderna äktenskapet. Under denna tid fördjupas också Elin Wägners engagemang i fredsfrågan, vilket syns i en mängd artiklar och recensioner i *Tidevarvet*, och hon utvecklar en radikalpacifism inspirerad av kväkarna och av Gandhi. Särskilt den senares betydelse lyfts fram i avhandlingen, både Gandhis princip om icke-våld liksom Gandhi själv som politiskt och moraliskt föredöme. Birgitta Wistrand hävdar att hans betydelse för Elin Wägner var mer djupgående än vad som tidigare hävdats: »Hela hennes livshållning påverkades i och med studiet av hans verk och gärning« (s. 132). Han var också viktig som modell för en aktivt kämpande pacifism, en metod Elin Wägner själv sökte tillämpa. Även ur Gandhis civilisationskritik, som sökte lösningar utanför de etablerade systemen, hämtade hon inspiration liksom ur hans respekt för allt levande. Med Gandhi och kväkarna delade Elin Wägner tron »att livets mening är kärleken och att Gud bor i varje människa. Individerna hade därför förmåga att förändra både världen och sitt eget liv« (s. 146).

En av de frågor Elin Wägner diskuterade under 1920-talet rörde demokratins utveckling och kvinnornas möjligheter att nå verkligt inflytande över samhällsutvecklingen sedan rösträtten erövrats. I kapitlets avslutande avsnitt utreds hur hon på detta område tog avgörande intryck av den amerikanska statsvetaren Mary Parker Follett (1866–1933), särskilt hennes bok *The New State* (1918), och hennes teorier om en demokrati byggd underifrån utifrån ett individ- och grupperperspektiv. Här bidrar avhandlingen med ny och intressant kunskap om Elin Wägners idéutveckling.

Även analyserna av Elin Wägners skönlitteratur under 1920-talet »tar fasta på hennes roll som rörelseintellektuell och hur hon iscensätter sina idéer i en skönlitterär kontext med fokus på avhandlingens K-teman: kvinnan, kärleken och kriget« (s. 159). Detta kapitel har en mer översiktlig karaktär än det föregående och man saknar en metoddiskussion om skillnaden mellan att analysera artikelmaterial och skönlitterär text tematiskt. Här finns också ett påstående om att »Wägners 1920-talsromaner skulle kunna ses som konstnärliga tendensromaner« (s. 160) som inte motiveras närmare, viket är olyckligt med tanke på att det rör sig om romaner som i vissa avseenden skiljer sig ganska mycket från varandra, såväl genremässigt som estetiskt. Också här hade man önskat en lite mer utförlig diskussion.

Kapitlet i fråga inleds med en relativt utförlig redovisning och diskussion av tidigare tolkningar av tjugotalsromanerna, vars syfte »är att visa hur Wägners verk låter sig tolkas utifrån flera perspektiv och dessutom har ett syfte utöver det skönlitterära« (s. 159). De tolkningsperspektiv som redovisas, och som i tur och ordning går igenom, kallas »moraliska och andliga perspektiv, biografiska tolkningar, offer temat, feministiska analyser samt Wägners tjugotalsromaner i de litterära översiktsverken« (s. 161). Wistrand polemiserar dels mot alltför snäva biografiska tolkningar, dels mot den dominerande synen på offer temat hos Wägner. I stället för passivitet och resignation vill avhandlingsförfattaren se offret som en aktiv och medvetet vald handling i Gandhis fotspår. Det är en tolkning som det går att finna stöd för i Wägners romaner där offrets möjligheter tematiseras. Avsnittet om receptionen innehåller flera pregnant a iakttagelser men spänner över alltför många kritiker, forskare och tolknings-traditioner för att några mer bestämda slutsatser skall kunna dras.

Wistrands egen tolkning av tjugotalsromanerna sker i två separata avsnitt, »En ny kvinnlighet« och »För fred i världen«. Hon väljer att

se dem som kvinnliga utvecklingsromaner med vissa utopiska inslag – visionär feminism är en term som övertygande appliceras på dem – med den medelålders kvinnan i centrum. Detta är ett intressant och produktivt perspektiv som tyvärr inte fullföljs helt. I stället hoppar framställningen alltför ofta mellan olika skönlitterära texter och artikel- och kåseritexter i jakt på olika samband på ett sätt som ger ett något splittrat intryck och gör det svårt för läsaren att se vad som är primärt och mer sekundärt i de olika texterna. Här hade man önskat en större koncentration på färre teman och mer genomförda textanalyser. Den metod som med framgång användes på tidskriftsmaterialet i det föregående kapitlet fungerar inte lika bra då den överförs till de skönlitterära texterna. En olycklig konsekvens är att den öppenhet och dialogicitet som särskilt utmärker en rad av Wägners skönlitterära texter, och som avhandlingsförfattaren på andra ställen lyfter fram som centrala i författarskapet, här kommer i skymundan. Det gör att det avslutande analyskapitlet framstår som det enda något svaga i boken, vilket är synd i en annars intressant och välskrivna avhandling som lämnar ett viktigt bidrag till förståelsen av Elin Wägners idéutveckling under 1920-talet.

FD Peter Forsgren. Universitetslektor, TKS, Blekinge Tekniska Högskola

Terrängbeskrivning

Johanna Lundström,
Terrängbeskrivning: P. O. Sundman, moderniteten och medmänniskan
Lund: Ellerströms förlag, 2006, 290 s.
(diss. Göteborg)

Johanna Lundström har gjort ett gott val när hon kallar sin avhandling om »P. O. Sundman, moderniteten och medmänniskan« för *Terrängbeskrivning*. I sin undersökning av några centrala verk i det sundmanska författarskapet återkommer hon gång på gång till spatiala

metaforer; avhandlingen analyserar inte bara Sundmans gestaltning av människors positioner i ett fysiskt landskap utan också deras inbördes relationer i ett moraliskt rum.

I inledningskapitlet beskrivs redan etablerade uppfattningar om P. O. Sundmans författarskap, föreställningar som Sundman själv aktivt bidrog till att skapa i olika programförklaringar. Gång på gång hävdade han i artiklar och intervjuer ett slags ovetbarhetsprincip. Vi kan inte ha någon ingående kunskap om andra människors tankar och känslor, och av en sådan kunskaps-teoretisk skepticism drog han vissa estetiska slutsatser. Berättaren bör förhålla sig objektiv och ovetande till sitt föremål, med nutida narratologisk terminologi: det berättade bör vara externt fokaliserat. Men ovetbarhetsprincipen får också konsekvenser av etisk art. Lundström citerar Sundmans egna ord om hur vår bristande kunskap måste kompenseras »med tolerans, vidsyn och ’förståelse’« (s. 17).

I det tidiga 60-talets reception uppfattades den sundmanska estetiken, åtminstone i teorin, som motsatsen till periodens pragmatiska, läsartillvända hållning. Johanna Lundström väljer emellertid att läsa Sundman som en visserligen egenartad men ändå tidstypisk röst i det svenska 60-talet. I hennes framställning ägnas författarskapets retoriska dimension och spänningen mellan berättelsernas mimetiska nivå och deras tilltal ett större utrymme än vad som har varit fallet i tidigare forskning. Hon vill också studera två tidigare förbisedda sidor i Sundmans författarskap. Förutom en narratologisk analys utifrån huvudsakligen Gérard Genettes begreppsapparat vill hon dels lyfta fram författarskapets etiska dimensioner, dels dess modernitetskritik som hon i anslutning till Tönnies begreppspar *Gemeinschaft–Gesellschaft* analyserar med utgångspunkt i Max Webers analys av moderniteten.

Söka–finna är ett återkommande motiv i Sundmans författarskap. De texter som Lundström läser och tolkar ger redan på titelnivå anvisningar i en sådan riktning: *Sökarna, Jä-*

garna, *Undersökningen, Expeditionen*. Lundström vill emellertid fördjupa sökandemotivets kunskapsteoretiska implikationer och förskjuta dess innebörder mot en etisk sfär, eller med hennes egen kursiverade rubrik: från ovetbarhet till en det »skällösa givandet och mottagandets problematik« (s. 94). Inspiration till en sådan etisk läsning finner hon i frekventa »undertexter« (det i sammanhanget inte helt lyckade uttrycket är Michael Riffaterres), i återkommande deiktiska fraser av typen »här är jag, här är vi, och här är ni, du och han«, fraser som Lundström inte bara vill läsa som enkla konstateranden om en belägenhet i ett fysiskt rum utan som uttryck för en etisk, medmänsklig hållning. I sin analys av dessa återkommande »undertexter«, liksom av hela den etiska »omsorgstematiken« i författarskapet, återoppar Lundström filosofen Emmanuel Levinas.

Johanna Lundströms avhandling är en ovanligt välskriven studie. Hon behärskar de narratologiska analysinstrumenten så väl att hon med hjälp av dem – på njutbar prosa dessutom – lyckas frilägga inte bara en tilltalsdimension i Sundmans berättarteknik utan också utvidga och fördjupa tidigare kunskapsteoretiska läsararter genom sina nya och relevanta frågeställningar: den etiska tematiken och det modernitetskritiska tankemönstret i författarskapet. Jag känner mig således övertygad av huvuddragen i Lundströms framställning, och jag menar att hennes bok i framtiden måste ses som en given repli- och utgångspunkt för vidare forskning i Sundmans spännande och motsägelsefulla textvärld. I ett avseende, Lundströms tolkning av de återkommande deiktiska frasernas roll vad gäller författarskapets etiska dimension, skulle jag emellertid vilja föreslå en alternativ läsart.

I kapitlet »Att söka. Om en sundmansk grundform« analyserar Lundström novellen »Sökaren«, som handlar om hur kraftverksmaskinisten Olsson får i uppdrag att leta efter sin alkoholiserade medbroder Nils Johansson. När de väl träffas säger den berusade Johansson:

»Här är jag«, varefter han faller ihop på golvet och somnar. Scenen slutar med att sökaren Olsson bär sin berusade vän till en bänk och breder en filt över honom. Lundström beskriver den omsorg som gestaltas i denna scen och ser den som ett första exempel på den kravlösa gemenskap, den »skällöshet«, som hon sedan finner exempel på i hela författarskapet.

Lundström fäster sig i sin analys av det etiska skiktet i Sundmans författarskap särskilt vid den verbala deiktiska gesten: »Här är jag«, och ger i resten av samma kapitel en mängd exempel på liknande deiktiska fraser (s. 98 ff): »Här sitter jag«; »Men här är ni, du och han«; »Men här är vi«; »Här är jag, sade han, och där bortta är han«. Intressant men problematiskt nog, vill Lundström knyta dessa deiktiska fraser till vad hon kallar Levinas »närhetsetik«, men hon har uppenbarligen inte klart för sig att Levinas själv använder just frasen »me voici« gång på gång i sitt filosofiska oeuvre. I not 108 på sidan 247, som följer efter hennes exempel på deiktiska fraser hänvisar hon nämligen inte till Levinas utan till Erich Auerbachs analys av Genesis 22 i *Mimesis*. Notan är förbryllande. Auerbach beskriver Guds fråga »Var är du?« som ett rop från en dold, icke lokaliserbar punkt i ett moraliskt rum, medan Lundström i brödtexten alltså associerar till Levinas »närhetsetik«. Så hur ska vi förstå Lundströms associationer och försök till förankringar av den eventuellt etiska dimensionen i den deiktiska gesten hos Sundman?

Redan i inledningskapitlet försöker Lundström reda ut innebörden i deiktiska uttryck med hänvisning till Wittgenstein och Russell. Hon skriver inte fram Russells distinktion mellan kunskap genom beskrivning och kunskap genom bekantskap, men jag tror att det är den skillnaden hon är ute efter på sidan 31. Från denna kunskapsteoretiska skiss glider sedan framställningen över i en kortfattad anknytning mellan Sundmans »visuella paradigm« och Emmanuel Levinas »etiska blick« och ansiktsmetaforik. Med hänsyn till att Lundström

även i inledningskapitlet utgår från frasen »här är jag« hos Sundman hade man väntat sig en hänvisning till Levinas användning av samma fras i flera av sina verk, men så sker inte.

Johanna Lundström åberopar också Lars Ahlin på flera ställen i sin studie, utförligast på sidorna 169 ff. I hans locustänkande finner hon i anslutning till Ulf Linde en parallell till Sundmans deiktiska fras. Som exempel väljer hon, som flera andra har gjort före henne, en scen i *Kanelbiten*. Ahlinexemplet mynnar ut i en relationsanalys som inbegriper »jämlighet«, »delaktighet«, upplevelsen av att bli »sedd« (s. 172).

Lundström associerar till och hänvisar till Lars Ahlin och Emmanuel Levinas som om de skulle vara två sinsemellan förenliga tänkare. Hon tolkar också den deiktiska frasen i en kontext som konnoterar jämlighet, omsorg, delaktighet, gemenskap. Slutligen knyter hon samman frasen med ett agapistiskt mönster, ett gåvoperspektiv, en nåd utan förtjänst, ett *skällöst* (ett nyckelbegrepp i hennes framställning) givande. I varken bibeln, hos Ahlin eller hos Levinas är emellertid frasen »här är jag« förknippad med nåd, omotiverad, »skällös« gåva, utan tvärtom med krav. Den är svaret på ett anrop, en kallelse: »Var är du?« Och en kallelse är i lutherska termer – och nu befinner vi oss också på ahlinsk mark – något helt annat än en skällös gåva. Den är lag. Luthers *vocatio* är ett kors som vi är satta under »*coram hominibus*«, inför nästan. »*Coram deo*«, inför Gud, betyder den intet. Nåden, agape, guds kärlek som strömmar ner till oss är helt omotiverad, den är gratis och är inte beroende av hur vi svarar på nästans anrop. Svaret »här är jag« är alltså en disponibilitetsförklaring, orsakat av ett anrop från nästan, det är inte »skällöst«: någon ropade ju! Detta förhållande mellan anrop och ansvar är min första invändning mot Lundströms analys av och hänvisningar till såväl Ahlin som Levinas.

Min andra invändning baseras på en avgörande skillnad mellan Ahlin och Levinas vad gäller svararens »fullmyndighet«, hennes fri-

het att svara på anropet. Hos Levinas betyder »*me voici*« att svararen är fullständigt underkastad anroparen, bokstavligen ett sub-jectum, en underkastad satt i ackusativum, den anklagades position som Levinas uttrycker det när han leker med etymologierna: vi är tagna som gisslan med ansvar till och med för den andres ansvar. Hos Ahlin är relationen symmetrisk: vi är varandras nästa, med ett ömsesidigt ansvar att göra oss träffbara för varandras rop.

Vad betyder då alla de deiktiska fraserna hos Sundman? De är, som jag förstår dem, inte svar på någon nästas rop. De exempel som jag redan har citerat från Johanna Lundströms text tyder på en annan sorts logik. De har kanske inte så mycket med etik att göra över huvud taget? Jag kan inte se annat än att anknytningarna till Levinas i en Sundmankontext både leder till en felläsning av Sundman och en trivialisering och domesticering av Levinas.

I sin lic. avhandling »Per Olof Sundmans expeditioner« (otryckt, Lund 1970), en text som Lundström tyvärr inte har tagit del av, visar Åke Erlandsson hur Sundman från allra första början utformade sina texter från närmast eideitiska förutsättningar. Erlandsson skildrar Sundmans möte med litteraturen som ett möte med bilder och visar med siffror och statistik i hur stor utsträckning Sundman i text efter text presenterar regelrätta ekfraser med utgångspunkt i ett dokumentärt bildmaterial (Erlandsson, *passim*, s. 136 ff). En förklaring till den upprepade användningen av deiktiska fraser i Sundmans texter skulle kanske kunna sökas i denna eideitiska utgångspunkt under skrivprocessen: de fungerar som ett slags *pekt*texter där positioner och relationer är viktiga eftersom författaren vill återge en faktisk bildförlaga. Kanske kan de deiktiska fraserna således ses som ett följdiriktigt uttryck för ett kunskapsteoretiskt projekt snarare än ett etiskt: ett sökande efter en utpekbar verklighet bortom språket, bortom ovetbarheten. Kanske fungerar de deiktiska fraserna som små rastplatser, där sökaren i både den fysiska, den moraliska och den språkliga ter-

rängen plötsligt och tillfälligt kan upphöra med sökandet i ett slags epifanisk känsla av »fotfäste« i ett »här« och ett »där«, i en erfarenhet som likt Russells kunskap genom bekantskap talar om var i terrängen han och övriga karakterer befinner sig: här sitter vi, här är jag och där är du, här är vi hemma? Om vi anammar en sådan läsning av Sundmans »undertexter« så hamnar vi dessvärre i den raka motsatsen till Levinas tänkande. Hos Levinas betyder »här är jag« nämligen en disponibilitet till uppbrott (han ställer Abrahams resa ut och bort, mot det främmande, i kontrast till Odysseus resa hem, till Ithaca).

Min alternativa läsning kan verka skilja sig diametralt från Johanna Lundströms, men själv vill jag se den endast som en tyngdpunktsförskjutning. För visst kan väl upplevelsen av ett plötsligt fotfäste i en svår terräng, oavsett om denna terräng tolkas geografiskt, existentiellt eller politiskt, ses som en »skällös« gåva, en ren nåd?

*Docent Anders Tyrberg, Universitetslektor,
Karlstads universitet*

The Nothing That Is

Daniel Andersson,
*The Nothing That Is: The Structure
of Consciousness in the Poetry
of Wallace Stevens*

*Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga insti-
tutionen vid Uppsala universitet, 2006, 241 s.
(diss. Uppsala)*

Att svenska litteraturvetenskapliga avhandlingar skrivs på engelska hör inte till vanligheterna. I de debatter som förts om humanioras framtid under de senaste åren har dock kraven på ökad internationalisering varit tydliga och fört med sig tankar om att engelskan ska få större betydelse även inom denna del av akademien. Daniel Anderssons avhandling *The Nothing That Is. The Structure of Consciousness in the Po-*

etry of Wallace Stevens är ur denna synvinkel naturligtvis glädjande. Svensk litteraturvetenskap bör självklart delta i den internationella forskningsdiskussionen kring de allra mest centrala författarskapen. Och här är Anderssons studie ett utmärkt exempel att följa.

När det gäller oron för att den språkliga uttrycksfullheten skulle bli mindre om vetenskapliga texter författades på engelska, kan jag inte se att Anderssons text ger något stöd för den – vilket dock inte innebär att oron i stort skulle vara onödig. Det kan naturligtvis vara så att studiet av de mest intrikata sätten att skapa mening kräver en språklig nyanseringsförmåga som det är få förunnat att uppnå på något annat språk än det egna. Detta är dock, som sagt, ingen invändning mot den här behandlade avhandlingen.

Jag vill börja med att understryka att studien på många sätt är exemplarisk i sin klarhet och i sina känsliga läsningar av ett författarskap vars innersta drivkraft, att skaka av sig det vanliga språkets alla förfalskningar av Varat, ställer stora krav på även forskarens formuleringsförmåga. I de inte alltid lättframkomliga gränstrakterna mellan estetik, filosofi och mystik där Stevens håller till banar sig Andersson väg med en stringens som vittnar om verklig förtrogenhet med området.

Det är ett särskilt och skarpt avgränsat *tematiskt mönster* som Andersson undersöker och även låter bestämma avhandlingens själva disposition. Efter den inledande föredömligt fylliga forsknings- och teoripresentationen följer tre kapitel vars rubriker benämner mönstrets tre delar: »Destructive Creation: The Descent«, »The Point of Inversion: A Thematic Nothingness« och »Created from Nothingness: The Ascent«. Andersson menar själv att detta kanske är det allra mest centrala tematiska mönstret i Stevens poesi (s. 51), och det är svårt att inte hålla med. Det kan dock vara värt att understryka dess vikt inte bara för Stevens utan för hela den romantiska-modernistiska traditionen, och i förlängningen dess rötter i både mystik och återfödelsemytologi.

Det är således ett inte enbart centralt utan i högsta grad meningsfyllt mönster Andersson beskriver. Det är i inversionens rörelse från destruktion till pånyttfödelse som kärnan i Stevens estetik finns, vilket mycket övertygande visas i avhandlingen. Vad innebär då de olika faserna i denna rörelse mer i detalj?

Descensionen (nedåstigandet) är hos Stevens en renande rörelse av negation, reduktion och destruktion, vilken som yttersta mål har »a point of nothingness where the inversion takes place and the ascent begins«, enligt Andersson (s. 63). Det handlar om att människans vanliga »common sense«-föreställningar om världen måste rivs ned för att poesins »imagination« ska kunna börja sin transformativa mission. Andersson är dock noga med att markera att Stevens inte är en mystiker, att hans Intet icke är liktydigt med mystikens död, utan handlar om en introspektiv kritik och eliminering av sinnesintryck och gamla föreställningar om jaget (s. 70). Stevens strävan bör därför, menar han, hellre ses i analogi med fenomenologins och existentialismens vilja att nå den konkreta erfarenheten: »the world as devoid of meaning *a priori*« (s. 74).

Själva inversionen är i sin intighet, sin form av alstrande cesur, betydligt svårare att fånga i sin rörelse än negationens kritiska arbete. Anderssons läsningar av individuella dikter lyfter dock på ett elegant sätt fram några av de textliga strategier Stevens använder för att gestalta inversionen. Från kartläggningen av bildspråkets »oscillation back and forth between the reductive descent and the expanding ascent« (s. 144) i »The Auroras of Autumn« till avtäckandet av de metapoetiska reflektionerna om hur alla »lesser poems« sägs utgöra fragment av »the central poem of Being« i dikten »A Primitive like an Orb« (s. 152), ges en sammansatt beskrivning av inversionens centrala roll i Stevens estetik. Allra tydligast sammanfattas dock Anderssons analys av Stevens Intet när han knyter an till Heidegger och menar att descensionens slutpunkt bör ses som en väg mot språkets ur-

sprung, en öppning mot Varat innan betydelseerna börjat täcka det, kort sagt: Intet (s. 154 f.).

Ascensionen (uppåstigandet), slutligen, handlar om transcendens, inte i religiös utan i estetisk bemärkelse (s. 165). Andersson inleder med att knyta denna möjlighet till Sartres existentialism och »the ability of consciousness to imaginatively transcend the givenness of the situation«, snarare än till romantikens ascensionsaspirationer (s. 165). Men han undviker inte på något sätt att se de starka banden till både Shelley och Keats. Det handlar, enligt honom, om en tro på poesins och det mänskliga medvetandets förmåga att »originate«, skapa sig ur sig själv (s. 211).

Vad som blir tydligt genom denna sammanfattning är hur nära Anderssons bild av Stevens estetik står den estetiserande tanketraditionen från romantiken till högmodernismen. Hans beskrivning är inte heller till någon större del problematiserande i förhållande till den traditionen eller till det utforskade tankemönstret. De teoretiska utgångspunkter som Andersson väljer, fenomenologin och den tematiska kritiken, har så starka beröringspunkter med den romantiskt-modernistiska traditionen att de, när de som här filtreras till »thematic close readings« (s. 55) till stora delar kommer att sammanfalla med bilden av Stevens egen estetik. Häri finns möjligen en förklaring till studiens skärpa i iakttagelserna, men också till dess största problem. Både fenomenologin och den tematiska kritiken passas i avhandlingen in i en diktsyn som implicit genomsyrar den och som ligger nära amerikansk estetiserande högmodernism och nykritik, och därmed begränsas i viss mån perspektiven.

När Andersson i inledningen pekar på affiniteten mellan fenomenologins epoché och Stevens modernistiska strävan efter att bryta sig ur begränsande föreställningar (s. 62), eller när han som ett ledmotiv mejslar ut fenomenologins och Stevens gemensamma position av distinkt svävande mellan solipsistisk relativism och objektivitet, eller deras vägran att enkelt åtskilja essens och framträdande (s. 65, 72, 88, 103,

107, 110, 198), då är de teoretiska perspektiven i högsta grad produktiva. Men det sammanhang han då lyfter fram pekar också på möjligheten av en bredare kontextualisering, som skulle ha kunnat öka förståelsen av den högmodernistiska viljan till transcendens i än högre grad. För det rör sig inte enbart om analogier utan om ett vidare diskursivt sammanhang som kunde sätta insikterna om inversionens funktion hos Stevens i relief. Tyvärr sker dock inte någon ytterligare fördjupning i de kontextuella sammanhang som förenar Stevens och fenomenologin. I närläsningens anda vill Andersson endast se likheterna som illustrativa (s. 55).

För att få fram det särskilda i Stevens version av inversionstanken krävs således att den ställs i relation till dess funktion hos andra författare och tänkare. Den genomgående kopplingen till fenomenologin fungerar som sagt på det sättet. Men Andersson stannar alltför ofta vid att notera likheterna utan att riktigt utveckla skillnaderna. Jag tror, som sagt, att en viktig förklaring till detta är att hans teoretiska utgångspunkter inte i tillräckligt hög grad problematiserar och kontextualiserar Stevens esteticism. De senaste decenniernas litteraturvetenskap har i hög grad präglats av att modernismen lästs på nytt och att dess så länge dominerande estetik har ifrågasatts och dekonstruerats. Vi befinner oss i en period som förstår både moderniteten och modernismen på nytt. Här i Sverige har Peter Luthersson ifrågasatt högmodernismens självbild och historieskrivning, och feminister som Birgitta Holm har lyft fram kvinnors sätt att använda och omforma centrala tankefigurer inom dessa diskurser. Även inom Stevensforskningen finns representanter för dessa strömningar, vilket Andersson visserligen visar i sin forskningsöversikt, men inte låter få någon större betydelse i själva avhandlingen. Frågan är då om det är möjligt att idag skriva en avhandling som inte berör detta utan att någonting väsentligt går förlorat, även om den handlar om något som tycks vara så begränsat som ett tematiskt mönster. Låt mig ta några exempel.

På ett övergripande plan kan man peka på att den inversionens figur som vi möter hos Stevens inte är helt oskyldig. Tanken på pånyttfödelsens möjlighet genom destruktionens renande kraft låg exempelvis bakom många intellektuellas välkomnande av det första världskriget, liksom bakom Alfred Rosenbergs nazistiska ideologi. Med detta vill jag emellertid inte anklaga Stevens genom »guilt by association«, utan peka på möjligheten att *närläsningen* skulle kunna vinna i skärpa genom att konfronteras med ett vidare kontextuellt sammanhang; det särskilda hos Stevens estetiska inversionsfigur skulle då kunna framträda tydligare. Inte minst infinner sig en undran om inte mer kunde sägas i exempelvis avsnittet »To Become God«.

Men kontextualiseringen behöver inte vara så vid och vag. Det finns punkter där kopplingen är mer direkt. När Andersson kommer in på de teoretiska skillnader som finns inom Stevens-forskningen stannar han på en detaljnivå som skymmer sikten för de mer betydelsefulla skillnaderna. När det gäller frågan om ascensionens betydelse hos Stevens så skjuts en »postmodern« förståelse av den helt enkelt åt sidan med konstaterandet att den här undersökningen håller Stevens som en poet »who never loses sight of an extra-literary reality«. Bortsett från att det är en förenkling att beskriva exempelvis den dekonstruktiva kritiken som förnekande en extra-litterär verklighet, så förlorar själva läsningen på att inte i grunden konfrontera dessa andra sätt att förstå modernismen. En argumentation för att Stevens författarskap bör förstås i enlighet med »den estetiska ideologins« premisser måste, menar jag, på något sätt förhålla sig till den kritik och kontextualisering av esteticismen som i form av de senaste decenniernas litteraturvetenskap ligger mellan oss och Stevens författarskap.

Rent underligt blir det när Paul de Mans antiestetiska läsning av Hölderlins »Brod und Wein« får understödja möjligheten att poesin kan »originat« (s. 83 f.) i meningen estetiskt överskrida negationen i en självständig ska-

pelseakt – vilket är den bild av ascensionen som avhandlingen slutar med – när de Mans användning av ordet »originate« i själva verket syftar på ordens icke-transcenderande förmåga till performativitet (*The Rhetoric of Romanticism*, s. 16). Paul de Man var en av dem som inledde kritiken och kontextualiseringen av »den estetiska ideologin«, och i referensen till honom skulle en klagörande diskussion ha kunnat utvecklas.

Andersson har helt rätt i att fenomenologin och den tematiska kritiken utgör värdefulla instrument för att förstå Stevens estetik. Men när det gäller användningen av dessa är det enbart det som får plats inom en esteticerande när läsning som kommer till användning. Några avtryck av René Girards breda kontextualiseringar eller Starobinskis sätt att öppna betydelserna hos vissa bilder och teman ut mot vidare idésammanhang märks inte, även om de nämns i avhandlingen. Det finns alltså även inom Anderssons egna teoretiska utgångspunkter möj-

ligheter att vidga perspektiven som inte utnyttjas. Den högmodernistiska esteticismen må eventuellt vara Stevens egen ståndpunkt, men det är inte säkert att man som forskare förstår den bäst genom att dela den eller undvika att problematisera den.

Sammanfattningsvis vill jag dock åter understryka avhandlingens företräden. Begränsningen ger skärpa. Den sammanhållna bilden av ett centralt tematiskt sammanhang får dessutom skarpa konturer genom den föredömligt tecknade bakgrunden av tidigare Stevens-forskning. Men insikternas skärpa har som alltid ett pris i form av det som inte ses. I det här fallet menar jag att man inte helt kan bortse från det priset. Frågan jag vill ställa är om vi fortfarande kan läsa modernisterna helt på deras egna villkor? Att Anderssons avhandling tvingar till sådana grundläggande frågor visar emellertid också på dess styrka.

*FD Anders Johansson. Universitetslektor,
Mittuniversitetet, Härnösand*